

WPŁYW SYSTEMU WYBORCZEGO NA SYSTEM PARTYJNY W KRAJACH POKOMUNISTYCZNYCH

Wojciech Rafałowski*
Uniwersytet Warszawski

Streszczenie: *Sposób oddziaływania systemu wyborczego na system partyjny jest ważnym tematem podejmowanym w ramach politologii i teorii wyboru społecznego. Dotychczasowe analizy w krajach pokomunistycznych polegały głównie na analizie pojedynczych przypadków elekcji. Artykuł prezentuje wyniki badania wszystkich wolnych wyborów parlamentarnych w tym regionie, co pozwala na pomiar całkowitego wpływu ordynacji wyborczych na układ partii politycznych. Zaobserwowano, że niektóre instytucje wyborcze mają następstwa odmienne od obserwowanych w starych demokracjach: okręgi jednomandatowych z regułą większościową mogą powodować znaczne rozdrobnienie parlamentu, a konsekwencje systemów mieszanych są niejednorodne i zależne od ich wewnętrznej mechaniki. Stwierdzono też, że kształt systemu partyjnego w większym stopniu zależy od specyfiki sceny politycznej danego kraju niż od systemu wyborczego.*

Słowa kluczowe: *system wyborczy, system partyjny, kraje pokomunistyczne, system proporcjonalny, system większościowy, system mieszany, system segmentowy.*

EFFECT OF ELECTORAL SYSTEM ON PARTY SYSTEM IN POST-COMMUNIST COUNTRIES

Abstract: *The way in which an electoral system influences the party system is a salient topic discussed in political science and social choice theory. Researches in post-communist countries have so far usually been analyses of the isolated cases of the elections. Here all free parliamentary elections in this region are examined. It allows measuring the total effect of the electoral system on the party system. It was found that the consequences of some electoral institutions are different than observed in old democracies: single-member districts with majority rule may cause considerable parliament fragmentation and the consequences of mixed systems are*

* Wojciech Rafałowski, Zakład Socjologii Polityki oraz Projekt „Public Goods through Private Eyes” w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, adres do korespondencji 00-332 Warszawa, ul. Oboźna 7/7, e-mail wojciech.rafalowski@is.uw.edu.pl

heterogeneous and depending on their inner mechanics. It was also found that the form of the party system depends to a greater degree on the properties of the political scene than on the electoral system.

Keywords: *electoral system, party system, post-communist countries, proportional representation, majority rule, mixed electoral system.*

Wprowadzenie

Konsekwencje systemu wyborczego dla kształtu reprezentacji politycznej to już klasyczny temat politologii i teorii wyboru społecznego. Istnieje rozbudowany aparat teoretyczny pozwalający na konceptualizację tej problematyki i jej badanie. Empiryczne analizy mają charakter międzykrajowych badań porównawczych lub symulacji pozwalających na dogłębne poznanie, jak parametry ordynacji wyborczej wpływają na wynik elekcji i powstający system partyjny.

Literatura światowa, której autorzy podejmują tematykę konsekwencji systemów wyborczych, jest obszerna i różnorodna. Wśród istotnych pozycji należy wymienić *Making votes count* Coxa (1997), *Prawo wyborcze i system partyjny* Nohlena (2004) czy relatywnie nową *Electoral engineering* Norris (2004). Do pozycji klasycznych można zaliczyć *Political consequences of electoral law* Rae (1971) czy *Seats and votes* Taagepera i Shugarta (1989).

Pracą, która stała się inspiracją do niniejszej analizy, jest książka Arenda Lijpharta (1994) *Electoral systems and party systems. A study of twenty-seven democracies, 1945-1990*. Ta obszerna publikacja obejmuje materiał porównawczy zebrany w drugiej połowie XX wieku. Z konieczności pomija kraje, które przez większość tego okresu znajdowały się pod rządami partii komunistycznych. Późniejsza praca tego samego autora *Patterns of democracy* (Lijphart, 1999) nie uzupełnia tego braku, mimo że pewne dane o tym regionie świata były już dostępne.

W polskiej literaturze można znaleźć liczne prace dotyczące tego, jak system wyborczy wpływał na kształt systemu partyjnego w naszym kraju. Do najważniejszych artykułów tego nurtu w polskiej literaturze naukowej należą klasyczny już tekst Kamińskiego (1997a) dotyczących polskich wyborów w 1989 roku oraz artykuł Kamińskiego, Lissowskiego i Świstaka (2007) ukazujący znaczenie reformy ordynacji wyborczej w 1993 roku. Mniej rozbudowane symulacje wyników elekcji można znaleźć też w tekstach Raciborskiego (2006) i Kota (2002). Wszystkie poświęcają miejsce analizie pojedynczych przypadków i w sposób nieraz efektowny i przekonujący dają obraz tego, jak zmieniłby się wynik wyborów, gdyby zastosowano inny system wyborczy.

System partyjny nie jest jednak wynikiem działania jedynie systemu wyborczego. Na jego kształt wpływają również pozostałe instytucje polityczne oraz zmienne z poziomu społeczeństwa, np. podziały socjopolityczne czy choćby bieżące wydarzenia i problemy danego kraju. Wyżej wymienione analizy nie pozwalają na ocenę relatywnego znaczenia czynników należących do różnych kategorii. Nie dostarczają też informacji porównawczych: Jakie znaczenie ma system wyborczy w różnych krajach i kontekstach instytucjonalnych? Czy badane elementy ordynacji przy każdych wyborach mają tak istotne znaczenie, jak to zostało wykazane dla zbadanych przypadków?

Celem niniejszego artykułu jest przynajmniej częściowa odpowiedź na te pytania. Pośród wielu innych weryfikowana jest hipoteza, że systemy wyborcze mają konsekwencje zgodne z postulowanymi przez Maurice'a Duvergera, który twierdził, że systemy większości względnej kreują dwupartyjność, a reguły proporcjonalne system wielopartyjny. Jego ustalenia później wielokrotnie uzupełniano o twierdzenia dotyczące między innymi ordynacji z formułą większości bezwzględnej, która miała skutkować powstaniem dwóch rywalizujących ze sobą bloków partii. Niezmiennie podkreślano, że systemy większościowe powodują redukcję liczby istotnych aktorów na scenie politycznej (Sokół, 2008a: 158-161).

W artykule przedstawiam wyniki własnych badań prowadzonych na pograniczu podejścia politologicznego i socjologicznego. Analizom poddano sposób, w jaki system wyborczy wpływał na system partyjny w regionie, który stał się częścią demokratycznego świata po przemianach 1989 roku i lat następnych. Badanie obejmuje wszystkie wolne wybory parlamentarne, które odbyły się w krajach europejskich określanych mianem „pokomunistycznych”. Studium to sytuuje się bliżej nurtu porównawczego, lecz zarazem pozwala na formułowanie wniosków dotyczących mechanizmów oddziaływania poszczególnych elementów systemu wyborczego.

W pierwszej części artykułu przedstawiam pokrótce metodę analizy, która w istocie znacząco różni się od propozycji Lijpharta. Opisany jest sposób porządkowania danych: stosowane klasyfikacje i mierniki oraz źródła danych.

Dalsza część jest prezentacją wyników uzyskanych przy zastosowaniu podstawowych modeli regresji. Ostatnia część artykułu jest teoretyzowaniem wyników i umieszczeniem ich w szerszym kontekście instytucji politycznych, zachowań wyborców i samego procesu transformacji ustrojowej.

1. Metoda

Podstawą prezentowanych analiz była baza danych o wyborach parlamentarnych, które odbyły się w europejskich krajach pokomunistycznych: w Albanii, Bośni i Herce-

gowie, Bułgarii, Chorwacji, Czarnogórze, Czechach, Estonii, na Litwie, na Łotwie, w Macedonii, Mołdawii, Polsce, Rosji, Rumunii, Serbii, Słowenii, Słowacji, na Ukrainie i na Węgrzech w latach 1990–2009. Brane były pod uwagę tylko wolne wybory, czyli takie, co do których Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie nie zgłosiła istotnych zastrzeżeń. Podstawowym kryterium uznania danej elekcji za niewolną było stwierdzenie istotnych zakłóceń w procesie liczenia głosów i przydziału mandatów. Oznaczało to wyłączenie z analizy po jednej elekcji z Albanii, Rosji i Ukrainy. Z założenia pominięta została Białoruś. Analizami objęte były tylko wybory do parlamentów ogólnokrajowych (w przypadku bikameralizmu – do izb niższych). Do tej reguły odstępiono w przypadku Czechosłowacji i Jugosławii. Dla tych państw analizowane były wybory do parlamentów najwyższego poziomu republik związkowych, które do 2009 roku ostatecznie uzyskały niepodległość. Przyjęto takie rozwiązanie, ponieważ kraje te, pomimo formalnej przynależności do federacji, już od początku lat 90. XX wieku faktycznie funkcjonowały jako niezależne. Wbrew pierwotnym zamiarom w analizach pominięte zostały 3 wolne wybory, które odbyły się w Kosowie. Dziś kraj ten, choć formalnie niepodległy, wciąż nie został uznany przez wiele państw świata i faktycznie stanowi protektorat ONZ. Oprócz tego wyeliminowane zostały dwie elekcje w Bośni i Hercegowinie, dla których nie udało się ustalić nawet podstawowych informacji o systemie wyborczym. Baza danych objęła ostatecznie 108 wyborów. Warto zaznaczyć, że nie znalazły się w niej także przełomowe wybory w republikach bałtyckich oraz na Ukrainie w 1990, które odbyły się jeszcze w republikach związkowych ZSRR. Z tego powodu w analizach nie został uwzględniony estoński przypadek wyborów przeprowadzonych przy użyciu systemu pojedynczego głosu przechodniego.

Szczegółowe informacje o analizowanych elekcjach wraz z ich klasyfikacją ze względu na wykorzystane klasyfikacje systemów wyborczych i partyjnych można znaleźć w tabeli 1.

W bazie danych dla każdej elekcji utworzono osobny rekord i zakodowano rozmaite zmienne dotyczące cech systemu wyborczego (średnia wielkość okręgów, rodzaj formuły, wysokość klauzul zaporowych) oraz systemu partyjnego (efektywna liczba partii w wyborach i parlamencie bezpośrednio po wyborach, suma mandatów dwóch największych partii, relacje między wielkościami trzech największych ugrupowań). Efektywna liczba partii w parlamencie jest parametrem, który pozwala na syntetyczne ujęcie liczby partii na arenie parlamentarnej przy jednoczesnym uwzględnieniu ich relatywnej wielkości. Obliczana jest według następującego wzoru jako odwrotność sumy kwadratów odsetków liczby mandatów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania:

$$ELPP = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2},$$

Tabela 1. Systemy wyborcze i partyjne krajów pokomunistycznych

System partyjny według klasyfikacji G. Sartori'ego	Klasyfikacja systemu wyborczego				
	Proporcjonalny z metodą d'Hondta	Proporcjonalną z inną metodą rozdziatu mandatów	Segmentowy	Mieszany kompensacyjny	Większościowy z dwoma turami głosowania
System partii dominującej	Moldawia 2001, 2005, IV 2009	Albania 2005 Rosja 2007	Albania 1997, 2001 Chorwacja 1992, 1995	-	Chorwacja 1990
System dwupartyjny	-	Albania 2009	Albania 1992	-	Albania 1991
System umiarkowanie wielopartyjny	Bulgaria 1991-2005 Chorwacja 2000, 2007 Czarnogóra 1990-2009 Czechy 2002, 2006 Macedonia 2002, 2008 Moldawia 1994, 1998, VII 2009 Polska 1993, 1997, 2005, 2007 Serbia 1990-2000, 2008	Bośnia 1997-2006 Czechy 1990, 1998 Estonia 2003, 2007 Polska 2001 Rumunia 2000, 2004 Słowacja 1990, 1992 Ukraina 2006, 2007	Bulgaria 1990 Litwa 1992-2000 Macedonia 1998	Rumunia 2008 Węgry 2002, 2006	Macedonia 1990, 1994
System spolaryzowany	Chorwacja 2003 Macedonia 2006 Serbia 2003, 2007	Łotwa 1993-2006 Czechy 1992, 1996 Estonia 1992-1999 Polska 1991 Rumunia 1990-1996 Słowacja 1994-2006 Słowenia 1990	Bulgaria 2009 Litwa 2004, 2008 Słowenia 1992-2008	Węgry 1990-1998	-
System zatomizowany	-	-	Rosja 1993-1999 Ukraina 1995	-	Ukraina 1994

gdzie: ELPP – efektywna liczba partii w parlamencie; n – liczba partii w izbie; p_i – odsetek mandatów uzyskanych przez i -tą partię.

Na przykład, jeśli dwie partie mają po połowie miejsc w parlamencie, to ELPP wynosi 2. W przypadku, gdy jedna ma 70% mandatów, a druga 30%, to wartość ta wynosi 1,7, co oddaje fakt, że mamy do czynienia z systemem partii dominującej. Dla bardziej złożonego przypadku podziału miejsc między ugrupowania (45% – 20% – 15% – 10% – 10%) ELPP wynosi 3,5. (Sokół, 2008b: 116-117). Parametr ten dobrze zdaje sprawę z frakcjonalizacji parlamentu, jednak nie ma żadnej bezpośredniej i autonomicznej interpretacji. Na potrzeby prezentowanej analizy posłów niezależnych traktowano tak, jakby każdy należał do innej partii.

Podstawowa zmienna charakteryzująca system wyborczy wyróżnia następujące kategorie:

- 1) system proporcjonalny z głosowaniem na listy partyjne i formułą Jeffersona-d'Hondta do rozdziału zasadniczej części mandatów;
- 2) system proporcjonalny z głosowaniem na listy partyjne i inną formułą do rozdziału zasadniczej części mandatów;
- 3) system segmentowy (w którym niezależnie od siebie część mandatów jest obsadzana przy pomocy jednej z reguł większościowych, a pozostałe według formuły proporcjonalnej);
- 4) system mieszany – kompensacyjny (proporcjonalny komponent systemu ma działanie niwelujące dysproporcjonalne efekty działania jednomandatowych okręgów wyborczych z regułą większościową, jednak zasięg tego efektu jest ograniczony liczbą mandatów służących kompensacji);
- 5) system większości bezwzględnej z dwoma turami głosowania w okręgach jednomandatowych;
- 6) system większości względnej w okręgach jednomandatowych.

Warto wyraźnie podkreślić, że w procesie przyporządkowywania ordynacji do poszczególnych kategorii brana pod uwagę była ta formuła, według której rozdzielana jest zdecydowana większość mandatów. Zastosowana systematyka systemów wyborczych jest wzorowana na klasyfikacji Lijpharta, lecz zawiera istotne modyfikacje, które mają dostosować ją do specyfiki krajów pokomunistycznych. Pierwszą jest rezygnacja z wyodrębniania oddzielnej kategorii systemów proporcjonalnych z dwoma poziomami repartycji mandatów. Testy empiryczne potwierdziły, że konsekwencje tego systemu są bardzo zbliżone do efektów ordynacji proporcjonalnej z formułą inną niż Jeffersona-d'Hondta. (Na poziomie okręgów regionalnych systemy dwupoziomowe zwykle wykorzystują regułę kwoty prostej Hare, a na poziomie krajowym

– Jeffersona-d’Hondta. Przeważnie na wyższym poziomie rozdzielano niewiele mandatów.) Drugą istotną zmianą jest to, że w osobnych kategoriach umieszczone są systemy segmentowe i mieszane – kompensacyjne. Lijphart zaliczał je do wspólnej kategorii systemów „pośrednich wraz z mieszanymi”, co było o tyle uzasadnione, że ordynacji takich w jego badaniach zaobserwowano tylko 6. W krajach pokomunistycznych systemy mieszane są szeroko wykorzystywane i różnią się od siebie.

System partyjny został opisany nie tylko za pomocą parametrów ilościowych, ale także z wykorzystaniem klasyfikacji opracowanej przez Giovanniego Sartoriego (1976). Brak tu miejsca, by dokładnie opisywać jego teorię i dyskutować zakres jej stosowalności. Została wykorzystana, ponieważ ograniczenie analiz wyłącznie do efektywnej liczby partii politycznych pomijałoby ważne aspekty jakościowych różnic między systemami partyjnymi takich, jak poziom polaryzacji sceny politycznej czy przewidywane kierunki rywalizacji o elektorat. Do zakodowania systemów partyjnych w sposób zgodny z koncepcją Sartoriego zastosowano następujący algorytm. Obserwowano rozkład mandatów pomiędzy partie po każdych wyborach i liczone te partie, które miały na tyle dużą liczbę mandatów, aby mogły być istotne przy parlamentarnej arytmetyce – przegłosowywaniu wotum zaufania dla rządu lub obalaniu prezydenckiego weta. (W naukach politycznych partie te określa się mianem relewantnych i zalicza do tej kategorii ugrupowania o znacznej zdolności koalicyjnej w sytuacji formowania gabinetu oraz te o potencjale politycznego szantażu, których obecność trzeba brać pod uwagę przy organizowaniu poparcia w głosowaniach. W terminach teorii gier oznacza to ugrupowania należące do przynajmniej jednej minimalnej koalicji wygrywającej lub blokującej w dowolnej grze parlamentarnej.) Dla mojego badania oznacza to, że zwykle pojedynczy posłowie czy partie składające się z liczby deputowanych mniejszej niż 5 nie były brane pod uwagę. Ugrupowania te były jednak liczone w przypadku, gdy w izbie występowały tylko partie niewielkie – wtedy znaczenie partii małych wzrasta.

W przypadku dużej liczby partii lub wielkiej liczby posłów niezależnych system partyjny klasyfikowany był jako zatomizowany. Jeżeli liczba partii relewantnych przekraczała 5, to system był klasyfikowany jako wielopartyjny pluralizmu spolaryzowanego. Gdy była mniejsza, ale większa niż 2 – wielopartyjny umiarkowanego pluralizmu. Gdy podczas kolejnych wyborów występowały tylko dwie liczące się partie zdolne do samodzielnych rządów, z których żadna nie utrzymywała się przy władzy dłużej niż 2 kadencje, to system oznaczano jako dwupartyjny. System partii dominującej był kodowany dla wszystkich wyborów, gdy rząd (samodzielną większość) tworzy jedna partia i pozostaje przy władzy 3 kadencje z rzędu (niezależnie, czy wszystkie z tych trzech wyborów były wolne), przy czym jako system partii dominującej kodowane są wszystkie elekcje już od pierwszej, kiedy dane ugrupowanie zdobyło władzę.

Dane o systemach wyborczych i wynikach elekcji pochodziły z różnorodnych źródeł. Podstawowe to obszerna praca Wojciech Sokoła (2007). Drugie to niezwykle szczegółowa, ale nie aktualizowana od 2002 roku baza danych dostępna na stronach Uniwersytetu w Essex (<http://www.essex.ac.uk/elections/>). Wykorzystywana była również baza wyników wyborów (zawierającą też cząstkowe informacje o ordynacjach) umieszczona na stronie politologa Adama Carra (<http://psephos.adam-carr.net/>).

Do analizy danych wykorzystano podstawowe metody statystyczne: regresję średnich, regresję modalnych oraz regresję wielozmiennową – w zależności od charakteru wykorzystywanych w danym modelu zmiennych.

2. Wyniki

Ogólnie rzecz biorąc, w wyborach, które odbyły się w krajach pokomunistycznych, najczęściej stosowano ordynację proporcjonalną (69,4% wyborów). Ponadto w 36,1% przypadków zastosowano metodę Jeffersona-d'Hondta do repartycji mandatów, a w 33,3% przypadku wykorzystano inną regułę proporcjonalnego rozdziału mandatów.

Zaraz po systemach proporcjonalnych pod względem częstości występowania sytuuje się system określany jako segmentowy. Wykorzystany został w 22 elekcjach, co stanowi 20,4% wyborów. Liczba ta obejmuje zarówno przypadki stosowania w segmencie większościowym formuły większości względnej, jak i reguł z dwoma turami głosowania.

Tabela 2. Występowanie systemów wyborczych

System wyborczy	Liczba elekcji	Procent
Proporcjonalny z metodą d'Hondta	39	36,1
Proporcjonalną z inną metodą rozdziału mandatów	36	33,3
Segmentowy	22	20,4
Mieszany kompensacyjny	6	5,6
Większościowy z dwoma turami głosowania	5	4,6
Ogółem	108	100,0

System mieszany kompensacyjny wykorzystano tylko w 6 wyborach (5 na Węgrzech i 1 w Rumunii), co stanowi 5,5% wszystkich elekcji. Ordynację czysto większościową z systemem dwóch tur głosowania zastosowano jedynie podczas 5 elekcji. Nigdzie nie wystąpiła najbardziej klasyczna westminsterska wersja ordynacji większościowej – *first-past-the-post* – system ten został pominięty w dalszych prezentacjach.

Analogiczne dane dotyczące systemów partyjnych prezentują się następująco. Spośród typów systemów partyjnych wyróżnionych za pomocą koncepcji Giovanniego Sartoriego (tabela 3) większość (51,9%) stanowią systemy umiarkowanie wie-

Tabela 3. Występowanie systemów partyjnych według klasyfikacji G. Sartoriego

System partyjny	Częstość	Procent	Efektywna liczba partii politycznych w parlamencie po wyborach				
			Średnia ELPP	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Rozstęp
System partii dominującej	10	9,3	2,46	0,57	1,85	3,81	1,96
System dwupartyjny	3	2,8	2,00	0,2	1,82	2,21	0,39
System umiarkowanie wielopartyjny	56	51,9	3,38	1,26	1,62	9,09	7,47
System spolaryzowany	34	31,5	5,08	1,60	2,20	10,85	8,65
System zatomizowany	5	4,6	10,35	3,54	6,14	14,46	8,32
Ogółem	108	100	4,11	2,21	1,62	14,46	12,84

lopartyjne. Na drugim miejscu pod względem ilości przypadków sytuuje się kategoria systemów wielopartyjnych spolaryzowanych (31,5%). Pozostałe typy były stosunkowo nieliczne. Klasyfikacja Sartoriego redukuje średni kwadrat błędu przewidywania (eta kwadrat) efektywnej liczby partii politycznych w parlamencie o 57%¹. Tak wysoka siła zależności statystycznej pozwala twierdzić, że klasyfikacja Sartoriego jest reprezentowana przez efektywną liczbę partii politycznych w sposób zadowalający, choć niedoskonały. ELPP stanowi dobrą reprezentację cech systemu partyjnego i może być używana w analizach regresji, jako zmienna zależna, której zróżnicowanie będzie wyjaśniane przez system wyborczy. Warto jednak podkreślić, że analizy prowadzone przy wykorzystaniu jakościowej klasyfikacji systemów partyjnych nie powinny być pominięte przy prezentacji wyników.

Zgodnie z intuicją średnia efektywna liczba partii politycznych dla systemów spolaryzowanych jest wyraźnie wyższa niż dla systemów umiarkowanie wielopartyjnych, jednak w przypadku tych pierwszych ledwie przekracza 5. Najwyższa wartość występuje dla systemów zatomizowanych, które są definiowane przez ogromną liczbę partii relewantnych w izbie.

W tabeli 4 efektywna liczba partii politycznych została wykorzystana jako syntetyczny wskaźnik tego, jaki był kształt systemów partyjnych w poszczególnych krajach badanego regionu. Już na pierwszy rzut oka widać znaczne międzykrajowe zróżnicowanie wartości tego parametru. Oznaczenie kraju redukuje średni kwadrat błędu przewidywania efektywnej liczby partii politycznych po danych wyborach o 47,6%. Jest to miara wpływu specyfiki instytucji i sceny politycznej danego kraju. Warto też zauważyć, że również pomiędzy wyborami w poszczególnych krajach występują niekiedy znaczne różnice między systemami partyjnymi. Wskazują na to wysokie wartości rozstępu występujące między innymi w przypadku Rosji, Ukrainy, Polski czy Bo-

¹ W niniejszym artykule prezentowane są wyniki analiz na pełnym zbiorze wolnych wyborów, a nie na próbie. Oznacza to, że wszystkie wyniki są istotne statystycznie – stąd brak informacji o poziomie istotności przy wartościach mierników siły zależności.

Tabela 4. Średnie wartości efektywnej liczby partii w parlamencie ze względu na państwo, w którym przeprowadzono wybory

Nazwa państwa	Średnia ELPP	Liczba wyborów w danym państwie	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Rozstęp
Albania	2,45	6	0,738	1,82	3,81	1,99
Bośnia i Hercegowina	7,31	3	2,082	5,02	9,09	4,07
Bułgaria	3,02	7	0,851	2,41	4,8	2,39
Chorwacja	2,99	6	0,697	2,07	4,02	1,95
Czarnogóra	2,46	8	0,365	2,09	3,16	1,07
Czechy	3,61	6	0,884	2,22	4,8	2,58
Estonia	4,92	5	0,751	4,15	5,9	1,75
Litwa	4,48	5	1,447	2,99	6,15	3,16
Łotwa	5,83	5	1,061	5,02	7,59	2,57
Macedonia	3,43	6	0,673	2,76	4,39	1,63
Mołdawia	2,66	6	0,608	1,85	3,43	1,58
Polska	4,70	6	3,063	2,82	10,85	8,03
Rosja	7,62	4	5,215	1,92	14,46	12,54
Rumunia	3,62	6	0,885	2,20	4,78	2,58
Serbia	3,26	8	1,137	1,62	4,89	3,27
Słowacja	4,71	6	0,946	3,19	6,12	2,93
Słowenia	5,74	6	1,405	4,42	8,16	3,74
Ukraina	7,47	4	4,985	3,3	13,43	10,13
Węgry	2,95	5	0,672	2,21	3,79	1,58
Ogółem	4,11	108	2,21	1,62	14,46	12,84

śni i Hercegowiny. W pierwszym trzech krajach w okresie ostatnich 20 lat miały miejsce wielokrotne i niekiedy radykalne zmiany systemów wyborczych.

3.1 Analizy dwuzmiennowe

Zastosowana w tej pracy klasyfikacja systemów wyborczych pozwala na wyjaśnienie 17,1% wariacji efektywnej liczby partii w parlamencie. Forma tej podstawowej zależności jest przedstawiona w tabeli 5. Podstawową obserwacją jest to, że w krajach pokomunistycznych system większościowy nie powoduje oczekiwanego ograniczenia frakcjonalizacji parlamentu. Średnia efektywna liczba partii politycznych dla tej grupy ordynacji jest zdecydowanie wyższa (5,03) niż ta obliczona dla każdej z podkategorii systemów proporcjonalnych (3,03 i 4,83 – odpowiednio dla systemów z metodą Jeffersona-d’Hondta i jej niewykorzystujących). Niewielka liczebność tej kategorii oraz wysokie odchylenie standardowe każą zachować ostrożność przy interpretowaniu faktu generowania dużego rozdrobnienia systemu partyjnego jako immanentnej cechy systemu większościowego. Ordynacja tego typu była stosowana tylko na początku transformacji ustrojowej w Albanii, Chorwacji, Macedonii oraz na Ukrainie. Można więc sądzić, że system większościowy sprzyja utrwaleniu się i stabilnemu istnieniu

systemu dwupartyjnego w skonsolidowanej demokracji, ale nie musi pomagać w jego wytworzeniu tam, gdzie system partyjny dopiero powstaje. Fenomen ten jest dyskutowany w dalszej części artykułu.

Tabela 5. Średnie wartości efektywnej liczby partii w parlamencie ze względu system wyborczy

System wyborczy	Efektywna liczba partii politycznych w parlamencie					
	Średnia	Liczba obserwacji	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Rozstęp
Proporcjonalny z metodą d'Hondta	3,03	39	0,80	1,62	4,89	3,27
Proporcjonalną z inną metodą rozdziału mandatów	4,83	36	1,95	1,92	10,85	8,93
Segmentowy	4,91	22	2,94	1,97	14,46	12,49
Mieszany kompensacyjny	3,06	6	0,66	2,21	3,79	1,58
Większościowy z dwoma turami głosowania	5,03	5	4,81	1,82	13,43	11,61
Ogółem	4,11	108	2,21	1,62	14,46	12,84

Drugie miejsce pod względem średniej efektywnej liczby partii politycznych zajmują systemy segmentowe. Parametr ten dla tej kategorii wynosi 4,91. Jednocześnie średnia ELPP dla systemu mieszanego w wariacie kompensacyjnym jest bliska najniższej spośród wszystkich podgrup wyróżnionych za pomocą zastosowanych klasyfikacji systemów wyborczych (3,06). Być może odpowiada za to niewielka liczebność tej kategorii oraz stabilność i uporządkowanie węgierskiej sceny politycznej. Wniosek wysnuty na podstawie przedstawionej analizy regresji jest jednak jednoznaczny: wybory przeprowadzane za pomocą formuły większościowej w okręgach jednomandatowych w krajach pokomunistycznych generują dużą frakcjonalizację parlamentu, w sytuacji gdy brak jest powiązania z segmentem większościowym mechanizmu korygującego w postaci okręgów wielomandatowych z formułą proporcjonalną. Fakt ten potwierdzają analizy diachroniczne z Rosji i Ukrainy. Oba te kraje w pewnym momencie odeszły od systemu segmentowego na rzecz czysto proporcjonalnego, co spowodowało spadek efektywnej liczby partii politycznych w ich parlamentach. W Rosji ELPP spadła ze średnio 9,52 do 2,07. Na Ukrainie nastąpił spadek z 6,93 w 1998 roku do 3,36 (średnia z lat 2006 i 2007 roku).

Pośród podstawowych obserwacji należy także umieścić potwierdzenie tezy, że metoda Jeffersona-d'Hondta sprzyja większym partiom, przez co powinna zmniejszać efektywną liczbę partii politycznych. Dane wskazują, że w systemach z tą formułą średnia ELPP wynosi 3,03, dla systemów z innymi regułami proporcjonalnymi – 4,83.

Powyższe wnioski w odniesieniu do systemów proporcjonalnych potwierdzają powszechnie przywoływane teorie. Porównanie systemów proporcjonalnych z większościowymi i mieszanymi prowadzi do wniosków nowych i skłaniających do dyskusji.

Analizie poddane zostały także zależności związane z innymi parametrami systemu wyborczego. Dwuzmiennowa liniowa zależność efektywnej liczby partii politycz-

nych od średniej wielkości okręgu wyborczego w danym systemie (obliczano ją, dzieląc całkowitą liczbę miejsc w parlamencie przez liczbę okręgów wszystkich poziomów niezależnie od stosowanej formuły) jest bardzo słaba – redukuje średni kwadrat błędu przewidywania ELPP o 3,5%. Stała wynosi 4,03, a współczynnik kierunkowy -0,004. Identyczna analiza przeprowadzona wyłącznie wyborów proporcjonalnych daje zbliżone rezultaty. Redukcja błędu przewidywania wynosi 5,1%, stała 4,1, a współczynnik kierunkowy -0,003. Związek jest negatywny, a więc zgodny z teorią, ale tak słaby, że moim zdaniem jego rozważanie nie ma sensu. Zależność ta nie występuje w ogóle, gdy analizuje się tylko wybory, w których zastosowano formułę Jeffersona-d'Hondta.

Zbadana została także zależność efektywnej liczby partii politycznych od wysokości klauzuli zaporowej w systemach proporcjonalnych. Brany pod uwagę był próg stosowany na poziomie kraju dla komitetu wyborczego jednej partii politycznej. Miernik siły zależności przy regresji liniowej (R^2) wynosi 9,8%. Przewidywana wartość ELPP dla systemu, gdzie brak zapisanego w prawie progu wynosi 5,22. Wzrost wartości progu o 1 pkt proc. powoduje spadek przewidywanej efektywnej liczby partii w parlamencie o 0,303.

Dopełnienie obrazu wymaga przedstawienia zależności systemu partyjnego od kontekstu historycznego i instytucji politycznych innych niż system wyborczy. W obszernej pracy Herbert Kitschelt z zespołem (1999) wykazali, że na charakter rywalizacji w ramach systemu partyjnego wpływają cechy reżimu komunistycznego uprzednio istniejącego w danym kraju. Wyróżniono trzy typy: komunizm biurokratyczno-autorytarny (*beaurocratic-authoritarian communism*; np. Czechy i NRD), narodowo-akomodacyjny (*national-accomodative*; np. Polska, Węgry) oraz patrymonialny (*patrimonial*; np. Rumunia, Bułgaria, ZSRR) (Kitschelt et al. 1999: 17-92). W tym miejscu testuję hipotezę, że w krajach, w których uprzednio panował patrymonialny typ komunizmu, występuje większe rozdrobnienie systemu partyjnego będące konsekwencją kultury politycznej tworzonej przez ponadprzeciętną opresyjność uprzedniego reżimu. Brutalne represje i moralne przewinienia władzy mogą wzmocniać podziały na scenie politycznej, usztywniać stanowiska i utrudniać zawieranie kompromisu między różnymi środowiskami politycznymi. Skutkuje to zwiększeniem trudności przy tworzeniu partii agregujących szersze interesy i może powodować większe rozdrobnienie sceny politycznej.

Przetestowałem dwa sposoby kodowania systemu patrymonialnego. W pierwszym do tej kategorii zostały zaliczone kraje wymienione przez Kitschelta jako charakteryzujące się silnym dziedzictwem patrymonialnego komunizmu, czyli Mołdawia, Macedonia, Bułgaria, Rumunia, Rosja, Ukraina i Albania. W drugim wariantcie dodałem kraje, które autor klasyfikuje jako typ pośredni między narodowo-akomodacyjnym i patrymonialnym, czyli Słowację, Estonię, Łotwę, Litwę i Serbię. Dla porównania osobną zmienną oznaczyłem też kraje, które w przeszłości były częścią najstarszego z reżimów komunistycznych, czyli ZSRR.

Wyniki analizy okazały się zaskakujące i niekorzystne dla takiej interpretacji koncepcji Kitschelta. Oznaczenie krajów z przeszłością patrymonialnego komunizmu wyjaśnia przy zastosowaniu dowolnego sposobu klasyfikacji zaledwie 2% wariacji. Zaliczenie do kategorii patrymonialnych większej liczby krajów daje zależność zgodną z przewidywaniami (ELPP wynosi 4,19 dla tych krajów w porównaniu z 3,97 dla pozostałych). Węższe zdefiniowanie tej kategorii powoduje odwrócenie zależności (odpowiednio 3,96 i 4,18). Różnice te są jednak tak małe, że właściwie nie warto ich interpretować. Warto zauważyć, że wyłączenie z omawianej kategorii krajów Albanii (kraju o systemie partyjnym charakteryzującym się niewielkim rozdrobnieniem) nie wzmacnia siły tej zależności.

Tabela 6. Średnie wartości efektywnej liczby partii w parlamencie ze względu na przynależność kraju do ZSRR

Czy kraj był częścią ZSRR?	Efektywna liczba partii politycznych w parlamencie					
	Średnia	Liczba obserwacji	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Rozstęp
Nie	3,68	79	1,64	1,62	10,85	9,23
Tak	5,26	29	3,05	1,85	14,46	12,61
Ogółem	4,1	108	2,21	1,62	14,46	12,84

Rezygnacja z wyróżniania krajów na podstawie teorii Kitschelta i zastosowanie wyłącznie kryterium administracyjnego w postaci uprzedniej przynależności kraju do ZSRR pozwala na nieco bardziej efektywne przewidywanie wartości efektywnej liczby partii politycznych. Fakt bycia w przeszłości republiką ZSRR redukuje błąd przewidywania (eta kwadrat) o 10%. Systemy partyjne w krajach postsowieckich są bardziej sfrakcjonalizowane. Oznacza to, że jeśli dawny system rządów niedemokratycznych ma wpływ na kształt demokratycznego systemu partyjnego, to nie jest nim sam fakt sprawowania rządów według wzoru patrymonialnego komunizmu, ale inna cecha specyficzna dla Związku Radzieckiego. Tym czynnikiem może być fakt, że na terenach ZSRR ustrój komunistyczny trwał najdłużej, chociaż dla krajów nadbałtyckich również to wyjaśnienie nie jest wystarczające.

Podobna zależność występuje dla zmiennej zdającej sprawę z liczby izb w parlamencie danego kraju. Zależność również jest zauważalna (eta kwadrat = 11,7%). W przypadku parlamentów jednoizbowych liczba ta jest niższa (3,53) niż w przypadku bikameralnych.

Tabela 7. Średnie wartości efektywnej liczby partii w parlamencie ze względu na liczbę izb parlamentu

Czy parlament jest uni- czy bikameralny?	Efektywna liczba partii politycznych w parlamencie					
	Średnia	Liczba obserwacji	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Rozstęp
Unikameralizm	3,53	68	1,31	1,62	7,59	5,97
Bikameralizm	5,09	40	2,98	1,92	14,46	12,54
Ogółem	4,1	108	2,21	1,62	14,46	12,84

Zależność ta jest trudna do interpretacji. Być może asymetryczny bikameralizm (a taki właśnie występuje w analizowanych krajach) współwystępuje z innymi zmiennymi ważnymi dla kształtu systemu partyjnego i zależność od liczby izb parlamentu ma charakter pozorny. Jest to hipoteza warta sprawdzenia, jednak niemożliwa do weryfikacji na podstawie zebranych danych.

Na zakończenie analiz dwuzmiennowych przedstawiam zależność systemów partyjnych od systemów wyborczych bez posługiwania się efektywną liczbą partii politycznych w parlamencie. Analiza tego typu jest utrudniona, ponieważ obie analizowane zmienne określone są na skalach nominalnych. Syntetyczne ujęcie ich związku stochastycznego jest możliwe przy wykorzystaniu regresji modalnych – i ta właśnie metoda została zastosowana. Innym sposobem pomiaru tego typu zależności jest posłużenie się miernikiem siły zależności statystycznej. Empiryczne testy polegające na porównaniu mocy predykcyjnej kilku klasyfikacji systemów wyborczych wykazały jednak, że zarówno lambda Goodmana-Kruskalla, jak i miernik siły zależności stochastycznej w sposób efektywny zdają sprawę z badanej zależności.

Redukcja błędu przewidywania systemu partyjnego za pomocą systemu wyborczego mierzona asymetrycznym współczynnikiem lambda wynosi 15,4% (miernik siły zależności stochastycznej przyjmuje wartość 19,9%). Dane wskazują, że powstawaniu systemu spolaryzowanego w większym stopniu sprzyja stosowanie innej reguły przeliczania głosów na mandaty niż metoda Jeffersona-d'Hondta (52,8%). Gdy wykorzystywana jest reguła najbardziej sprzyjająca dużym partiom, tylko w 10,3% przypadków powstaje system wielopartyjny spolaryzowany, a umiarkowanie wielopartyjny powstaje aż w 82,1% przypadków. Powstanie systemu partii dominującej jest zaś możliwe przy każdym wyróżnionym rodzaju systemu wyborczego.

Tabela 8. Rozkłady częstości występowania systemów partyjnych według klasyfikacji G. Sartoriego w zależności od systemu wyborczego

System partyjny według klasyfikacji G. Sartoriego	System wyborczy					Ogółem
	Proporcjonalny z metodą d'Hondta	Proporcjonalną z inną metodą rozdziału mandatów	Segmentowy	Mieszany kompensacyjny	Większościowy z dwoma turami głosowania	
System partii dominującej	3 7,7%	2 5,6%	4 18,2%	0 0,0%	1 20,0%	10 9,3%
System dwupartyjny	0 0,0%	1 2,8%	1 4,5%	0 0,0%	1 20,0%	3 2,8%
System umiarkowanie wielopartyjny	32 82,1%	14 38,9%	5 22,7%	3 50,0%	2 40,0%	56 51,9%
System spolaryzowany	4 10,3%	19 52,8%	8 36,4%	3 50,0%	0 0,0%	34 31,5%
System zatowizowany	0 0,0%	0 0,0%	4 18,2%	0 0,0%	1 20,0%	5 4,6%
Ogółem	39 100%	36 100%	22 100%	6 100%	5 100%	108 100%

W przypadku pozostałych typów ordynacji wskazania nie są tak jednoznaczne. W przypadku ordynacji segmentowych najczęściej (36,4%) powstawał system wielopartyjny spolaryzowany. Po zastosowaniu systemu kompensacyjnego powstawały wyłącznie systemy wielopartyjne – po połowie przypadków – umiarkowanie wielopartyjne i spolaryzowane. System zatowizowany pojawiał się tylko w przypadku stosowania systemów większościowego lub segmentowego. Fakty te potwierdzają wcześniejszą tezę, że systemy zawierające w sobie okręgi jednomandatuowe z formułą większościową prowadzą do systemu z większą liczbą partii, w którym trudniej jest sformować rząd.

3.2 Analizy wielozmiennowe

Przeprowadzenie analiz wielozmiennowych jest warte wysiłku, ponieważ pozwala określić relatywne znaczenie poszczególnych czynników dla kształtu wyjaśnianego zjawiska. Określona na skali nominalnej klasyfikacja systemów wyborczych została zakodowana jako seria zmiennych dychotomicznych. W każdej z nich dany system został zakodowany jako 1, a pozostałe jako 0. Na przykład zmienna zdająca sprawę z tego, czy dane wybory były przeprowadzone za pomocą systemu mieszanego kompensacyjnego, przyjmuje wartość 1 dla tego właśnie systemu, a 0 dla każdego innego systemu.

Dodatkowo w modelu 1 brana pod uwagę była średnia wielkość okręgu. Klauzula zaporowa nie była uwzględniana, ponieważ jej wysokość została określona tylko dla systemów z elementem proporcjonalnym. Włączenie jej spowodowałoby ograniczenie stosowalności modelu wyłącznie do systemów proporcjonalnych i mieszanych.

W modelu 2 do zmiennych zdających sprawę z systemu wyborczego dołączono zmienne kontekstowe. Nieanalizowany wcześniej rok wyborów został włączony jako zmienna kontrolująca, czy wpływ czasu sprzyja stabilizacji systemu politycznego i redukcji ELPP. Oznaczono także wszystkie kraje w postaci zero-jedynkowej, co reprezentuje czynniki historyczne i kulturowe specyficzne dla każdego z państw. Zmienne te zawierają też *de facto* informację o przeszłej przynależności do ZSRR, więc zmienna ta nie została włączona do modelu.

Dla poprawności metodologicznej niektóre zmienne musiały zostać wyłączone z analizy, ponieważ ich pozostawienie powodowałoby komplikacje matematyczne – istniałyby bowiem zestawy zmiennych, dla których zawsze jedna przyjmowałaby wartość 1. Możliwość taka występowała w przypadku zmiennych dychotomicznych zdających sprawę z systemu wyborczego oraz z kraju, w którym odbyły się dane wybory. W związku z tym system większościowy i fakt przeprowadzenia wyborów w Albanii należy traktować jako sytuację bazową – współczynniki kierunkowe w tabeli po-

kazują, jak zmienia się wartość przewidywana ELPP w stosunku do sytuacji, gdy zmienna bazowa przyjmuje wartość 1.

Model 1 wyjaśnia 17,4% wariacji efektywnej liczby partii w parlamencie. Jest to miara wpływu, jaki wszystkie badane elementy systemu wyborczego mają na system partyjny. Współczynniki kierunkowe regresji każą twierdzić, że zastosowanie dowolnej ordynacji innej niż większościowa z dwoma turami głosowania zmniejsza efektywną liczbę partii politycznych w parlamencie. Ten efekt jest najlepiej widoczny w przypadku systemu kompensacyjnego. Poza tym efektywną liczbę partii parlamentarnych znacznie zmniejsza stosowanie systemu proporcjonalnego z metodą Jeffersona-d'Hondta do alokacji mandatów. Potwierdzone zostaje niewielkie znaczenie średniej wielkości okręgu.

Zdecydowanie poprawia predykcję oznaczenie kraju. Jego dołączenie w modelu 2 daje 70% wyjaśnionej wariacji. Niektóre wcześniej wykryte zależności znajdują potwierdzenie. Nadal widoczny jest redukujący ELPP wpływ stosowania metody Jeffersona-d'Hond-

Tabela 9. Determinanty efektywnej liczby partii politycznych (regresja liniowa)

Zmienna	Model 1			Model 2		
	b	beta	korelacja cząstkowa	b	beta	korelacja cząstkowa
(Stała)	5,033			-19,188		
System proporcjonalny z metodą d'Hondta	-1,753	-0,385	0,080	-0,491	-0,108	0,714
System proporcjonalny z inną metodą	-0,121	-0,026	0,903	0,939	0,201	0,574
System segmentowy	-0,114	-0,021	0,911	-0,663	-0,123	0,351
System kompensacyjny	-1,969	-0,209	0,116	0,635	0,067	0,4113
System większościowy	<i>wylączona z modelu zmienna bazowa</i>					
Średnia wielkość okręgu wyborczego	-0,003	0,002	0,219	-0,020	-0,867	0,000
Rok wyborów				0,011	0,030	0,680
Albania	<i>wylączona z modelu zmienna bazowa</i>					
Bośnia i Hercegowina				5,020	0,314	0,314
Bułgaria				1,170	0,133	0,133
Chorwacja				1,059	0,112	0,112
Czarnogóra				1,732	0,197	0,197
Czechy				1,059	0,112	0,112
Estonia				1,613	0,157	0,157
Litwa				2,647	0,258	0,258
Łotwa				2,761	0,269	0,269
Macedonia				1,457	0,155	0,155
Mołdawia				2,581	0,274	0,274
Polska				2,392	0,254	0,254
Rosja				7,600	0,665	0,665
Rumunia				0,363	0,039	0,039
Serbia				6,129	0,743	0,743
Słowenia				3,563	0,347	0,347
Słowacja				3,106	0,329	0,329
Ukraina				9,046	0,791	0,791
Węgry				-0,159	-0,016	-0,016
R-kwadrat	0,174			0,7		

ta. Włączenie oznaczenia wszystkich krajów powoduje spadek siły zależności związanych z systemem wyborczym. Warto jest podkreślić, że podnosi przewidywaną efektywną liczbę partii politycznych fakt przeprowadzania elekcji na Ukrainie lub w Rosji.

Podsumowując wyniki regresji wielozmiennowej, należy podkreślić, że system wyborczy w porównaniu do specyfiki instytucji i scen politycznych poszczególnych krajów ma znaczenie umiarkowane. Składniki systemu wyborczego wyjaśniają 17,4% wariacji, podczas gdy włączenie do modelu innych zmiennych zwiększa poziom predykcji do 70%. Odnotowania wart jest też fakt, że upływ czasu nie powoduje zmniejszania się poziomu frakcjonalizacji parlamentu². Dołączenie oznaczenia krajów powoduje też zmiany znaku niektórych współczynników kierunkowych dla zmiennych określających system wyborczy. Nie narusza to jednak utrwalonych w teorii twierdzeń o redukującym złożoność sceny politycznej wpływie metody Jeffersona-d'Hondta.

Podobne wyniki w badaniach nad wyborami uzyskał Cześnik (2007: 110). Jego analizy dotyczyły frekwencji, ale wniosek był analogiczny: zmienne instytucjonalne, które powinny wpływać na poziom uczestnictwa wyborczego, miały zdecydowanie mniejsze znaczenie dla wyjaśnienia różnic poziomów frekwencji w różnych wyborach niż oznaczenie choćby jednego kraju, w którym frekwencja znacząco się różniła od tej odnotowanej w pozostałych. Wydaje się więc, że wyjaśnienie zróżnicowania systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych wymaga odniesienia się do wielu zmiennych charakteryzujących same państwa, a nie tylko do obowiązującego systemu wyborczego. Nie jest jednak tak, że system wyborczy zupełnie nie ma znaczenia dla wyjaśniania różnic w systemach partyjnych.

3. Mechanizmy kształtowania systemu partyjnego

Kilka słów warto poświęcić tendencjom związanym z rozpowszechnieniem różnych formuł wyborczych. Łatwo zauważalna jest ilościowa przewaga systemów proporcjonalnych z metodą Jeffersona-d'Hondta. Jej zastosowanie jest rozwiązaniem najczęstszym zarówno w krajach demokracji zachodnich (Lijphart, 1994), jak i w krajach pokomunistycznych. Powszechność stosowania tej formuły może świadczyć o jej zaletach dostrzeganych przez twórców systemów wyborczych. O jej pożądanych własnościach w podsumowaniu swej pracy pisali wybitni teoretycy wyboru społecznego – Michel Ballinski i H. Peyton Young (1982). Formuła, jako należąca do kategorii metod dzielnikowych, spełnia istotne w procesie podziału dóbr warunki odporności na paradoks Alabamy, populacji i nowych stanów. Ponadto reguła ta sprzyja łączeniu się partii w ko-

² Wyszukane analizy związane z wpływem czasu na przemiany systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych można znaleźć w artykule Margit Tavits (2005).

alicje, gdyż każda koalicja dwóch partii przy podziale miejsc w izbie za pomocą tej metody dostaje nie mniej mandatów niż mogłyby dostać tworzące ją partie, startując oddzielnie przy identycznej łącznej liczbie głosów. Tworzenie koalicji przedwyborczych jest zaś korzystne z punktu widzenia jakości demokracji, gdyż generuje konieczność współpracy, zawierania kompromisów i redukuje złożoność sceny politycznej.

Trzeba jednak pamiętać, że formuła ta bywa stosowana nie tylko w celu poprawy jakości funkcjonowania systemu politycznego. Chociaż wprowadzenie jej w Polsce przed wyborami 1993 roku nosiło znamiona dbałości o zmniejszenie poziomu frakcjonalizacji parlamentu, to było również działaniem w partykularnym interesie partii, które zmianę ordynacji przegłosowały. Obszernie o tego typu praktykach piszą Kamiński (1997b; 2002) i Kot (2002). Reguła Jeffersona-d'Hondta skłania też wyborców do strategicznego przenoszenia swoich głosów na inne, większe ugrupowania, a od polityków wymaga zawierania koalicji. Stosowanie szczerych strategii głosowania i brak kooperacji między różnymi środowiskami politycznymi prowadzić może do sytuacji, gdy wielu wyborców zagłosuje na partie, które nie dostaną się do parlamentu. Problem ten szczegółowo opisali Kamiński, Lissowski i Świstak (2007).

Podstawowym i najdonioślejszym wnioskiem z prezentowanych wyżej analiz jest teza o odmiennych niż na Zachodzie konsekwencjach działania formuł większościowych w jednomandatowych okręgach wyborczych. Rezultaty wyborów w krajach pokomunistycznych każą twierdzić, że tego typu ordynacje nie prowadzą ani do powstawania systemu dwupartyjnego, ani też nie można mówić o rywalizacji dwublokowej. Instytucja podobna do tej, która w stabilnych zachodnich demokracjach utrwała istnienie systemu dwupartyjnego, w krajach pokomunistycznych nie prowadzi do jego powstania.

W krajach pokomunistycznych jednomandatowe okręgi wyborcze dają duże szanse na zwycięstwo kandydatom niezależnym związanym ściśle ze swoim elektoratem w okręgu. Często ludzie ci nie są związani z żadną funkcjonującą na poziomie ogólnokrajowym partią i w izbie stają się posłami wyalienowanymi lub silnie zależnymi od ośrodków władzy wykonawczej. Wątpliwości przy wyciąganiu wniosków może budzić niewielka liczebność systemów większościowych i duże zróżnicowanie wartości efektywnej liczby partii w parlamencie powstałym w wyniku zastosowania takiej ordynacji. Specyficzne konsekwencje tego systemu mogą wynikać nie z samej mechaniki systemu wyborczego, ale cech kontekstowych. Trzeba koniecznie zauważyć, że przeprowadzanie wyborów przy użyciu tej formuły miało miejsce wyłącznie na początku transformacji. Później system wyborczy został zmieniony. Być może wysokie wyniki wartości efektywnej liczby partii politycznych współwystępują z większościowym systemem wyborczym dlatego, że funkcjonował on w warunkach niestabilnej sceny politycznej zaraz po tranzykcji. Wszak także w Polsce rozdrobnienie systemu partyjnego było bardzo duże. Można zatem sądzić, że zastosowanie okręgów jednomandatowych

z formułą większościową było nie tyle przyczyną atomizacji sceny politycznej, ale czynnikiem, który to zjawisko wspierał i utrudniał jego przezwyciężenie. Skutki stosowania tego systemu mogą być silnie warunkowane przez kontekst jego stosowania – stąd też wysoka wartość odchylenia standardowego ELPP w tej kategorii. Uważam też, że innych konsekwencji systemu większościowego nie wyjaśnia fakt, że w tym rejonie świata stosuje się formułę większości bezwzględnej i dwie tury głosowania zamiast klasycznego rozwiązania *first-past-the-post*. Wynikają raczej z różnic kontekstowych.

Prawdopodobnie wielu zniechęconych do polityki partyjnej konsekwencje jednomandatowych okręgów w postaci wejścia do parlamentu wielu posłów niezależnych powitałoby z satysfakcją. Posłowie ci wydają się być silnie związani z elektoratem i powinni działać zgodnie z jego wolą, aby móc liczyć na reelekcję. Pojawiają się jednak liczne problemy. Po pierwsze, silnie rozdrobniony parlament z wielkim trudem może stworzyć stabilny rząd. Negocjacje koalicyjne z pojedynczymi posłami niezależnymi są bardzo żmudne i nawet w przypadku sukcesu nie gwarantują stabilnego poparcia rządowych projektów ustaw, gdyż posłowie wyznający lojalność wobec wyborców patrzą z perspektywy bardzo małej społeczności. Poza tym posłowie ci mają małe szanse przeprowadzać własne inicjatywy i stają się łatwym łupem władzy wykonawczej, co rodzi zagrożenia dla demokracji. Dodatkowym aspektem tego zjawiska jest, że w sytuacji braku silnych partii politycznych wybory w okręgach jednomandatowych wygrywają osoby zamożne, np. lokalni przedsiębiorcy zatrudniający znaczną część swojego elektoratu, bo tylko ich stać na przeprowadzenie kampanii wyborczej. Tworzy to warunki do powstawania sieci klientelistycznych zależności. Podobne tezy o źródłach niestabilności wewnętrznej sytuacji politycznej Ukrainy stawia Bielasiak (2002: 194).

Systemy segmentowe w największym stopniu przyczyniają się do powstawania systemów pluralizmu spolaryzowanego oraz jako jedyne (obok większościowych) mają konsekwencje w postaci systemów zatimizowanych. Mechanizm tego procesu jest taki sam, jak w przypadku ordynacji większościowych.

Inne zaobserwowane zależności są zgodne z teoretycznymi przewidywaniami. Znaczenie ustawowych klauzul zaporowych i średniej wielkości okręgów na poziomie analiz korelacyjnych jest niewielkie. Być może analiza efektywnego proggu wyborczego, będącego zestawieniem formuły wyborczej i wielkości okręgów ze szczególnym uwzględnieniem progów, pozwoliłoby na trafniejsze przewidywania. Analizy takie nie były jednak prowadzone w ramach tej pracy, gdyż jej założeniem było poszukiwanie korelacji na poziomie ogólnym, a nie zagłębianie się w poszczególne okręgi wyborcze i badanie ich funkcjonowania.

Podsumowanie

Na zakończenie należy stwierdzić, że wyniki badań nie dostarczają łatwych wniosków co do roli systemów wyborczych w procesie formowania systemu partyjnego. Analiza regresji – zarówno w wersji dwuzmiennowej, jak i wielozmiennowej wykazała, że zależność systemu partyjnego od systemu wyborczego jest bardzo ograniczona. Dużo wyższy poziom wyjaśnionego zróżnicowania dają zmienne związane z innymi, także pozainstytucjonalnymi cechami krajów pokomunistycznych.

Płynie z tego istotny socjologiczny wniosek: formalne instytucje wyborcze mają ograniczony wpływ na system partyjny. Obok tak efektywnych przykładów doniosłych konsekwencji systemów wyborczych, jak wyniki wyborów w Polsce w 1993 roku czy skutki zmian ordynacji na Ukrainie i w Rosji, istnieją państwa, takie jak Albania, gdzie stosowano cztery różne ordynacje, a scena polityczna pozostaje niezmienna – rywalizują ze sobą dwie duże partie (Gërxfhani, Schram, 2009). Skłaniać to powinno do wyjaśniania systemów partyjnych również poprzez odwołanie do czynników innych niż formalne instytucje polityczne. Być może wzorem takiej analizy powinna być praca Mirosławy Grabowskiej (2004), która ukazała wewnętrzną strukturę polskiego systemu partyjnego w latach 90. XX wieku. Problematyka ta jest wielkim polem dla międzynarodowych badań porównawczych prowadzonych w ramach socjologii polityki. Systemy wyborcze mają znaczenie dla kształtu rywalizacji partyjnej, którego kierunek jest dobrze zbadany i opisany, ale którego nie należy przeceniać.

Bibliografia

- Balinski, Michel L., Young H. Peyton. 1982. *Fair representation. Meeting the Ideal of One Man. One Vote*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Bielasiak, Jack. 2002. *The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Post-communist States*. „Comparative Politics” 34. No. 2 (styczeń): 189-210.
- Cox, Gary W. 1997. *Making votes Mount. Strategic coordination in the world's electoral systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cześniak, Mikołaj. 2007. *Partycypacja wyborcza w Polsce. Perspektywa porównawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gërxfhani, Klarita, Arthur Schram. 2009. *Clientelism and polarized voting: empirical evidence*. „Public Choice” 141: 305-317.
- Grabowska, Mirosława. 2004. *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kamiński, Marek. 1997a. *Jak komuniści mogli zachować władzę po Okrągłym Stole*. „Studia Socjologiczne” 2: 5-33.

- Kamiński, Marek. 1997b. Koalicje wyborcze – lekcja 1993 roku. w: Jacek Wasilewski (red.) *Zbiorewi aktorzy polskiej polityki*. Warszawa: ISP PAN, s. 145-167.
- Kamiński, Marek. 2002. *Czy partie polityczne korzystają na manipulacjach systemem wyborczym? Ordynacje wyborcze i herestyka w Polsce w latach 1989-1993*. „Studia Socjologiczne” 2: 39-78.
- Kamiński, Marek M., Lissowski, Grzegorz, Świstak, Piotr. 2007. „Renesans komunizmu” czy efekt instytucji? *Polskie wybory parlamentarne 1993*, [w:] Ireneusz Krzeźmiński. Jacek Raciborski (red.). *Oswajanie wielkiej zmiany: Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji*. Warszawa: IFiS PAN, s. 356-376.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka, Mansfelodova, Radoslaw, Markowski, Gábor, Tóka. 1999. *Post-communist party systems. Competition. Representation and interparty cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kot, Michał. 2002. *Czy partie polityczne uczą się? Ocena skuteczności partii politycznych w trakcie gry o ordynację wyborczą w 2001 roku*. „Studia Socjologiczne” 3: 93-113.
- Lijphart, Arend. 1994. *Electoral systems and party systems. A study of twenty-seven democracies. 1945-1990*. Oxford, New York etc.: Oxford University Press.
- Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press.
- Nohlen, Dieter. 2004. *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral engineering. Voting rules and political behaviour*. Oxford New York etc.: Oxford University Press.
- Rae, Douglas. 1971. *The political consequences of electoral laws*. New Haven and London: Yale University Press.
- Raciborski, Jacek. 2006. *Teoria demokracji a reguły wyborów*. „Nauka” 3.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and party systems: a framework for analysis. vol. 1*. Cambridge London New York Melbourne: Cambridge University Press.
- Sokół, Wojciech. 2008a. *Partie polityczne na arenie wyborczej i gabinetowej*. w: Sokół Wojciech. Żmigrodzki Marek (red.). *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 158-189.
- Sokół, Wojciech. 2008b. *Systemy partyjne*. w: Sokół Wojciech. Żmigrodzki Marek (red.). *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 108-127.
- Taagepera, Rein, Shugart, Matthew, Soberg. 1989. *Seats and votes. The effects and determinants of electoral systems*. New Haven and London: Yale University Press.
- Tavits, Margit. 2005. *The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe*. „American Journal of Political Science” 49, numer 2 (kwiecień): 283-298.